VIOLETA UNGUREANU
Institutul de Filologie
(Chişinău)

CONSIDERAȚII PRIVIND DIRECȚIILE DE ABORDARE A SENSULUI

Abstract. The investigation of referential issues presented an increased interest to linguists, problems and the basic concepts being very relevant for both research of the meaning and reference in natural languages with linguistics implications and for its connection to logic and philosophy. There are three directions to approach linguistic meaning. They are *representational theories* in conformity with which semantic analysis is aimed at discovering the conceptual structures which are on the base of the language; *referential or denotational theories,* oriented towards the outer world and concerned about the meaning and informational significance of language, about the facts and situations described by it and *social and pragmatic theories* of meaning that emphasize communicative function of a language, understood as a social activity. Thus, the approach to meaning in natural languages is a very complex, important and interesting area through a multitude of phenomena and discussed issues.

Keywords: reference, referential, pragmatic, denominative, meaning, extension, intension, possible worlds, speaker's intention.

Se disting trei direcții în abordarea sensului în limbă. E vorba de *teoriile reprezentaționale,* în conformitate cu care analiza semantică vizează descoperirea structurilor conceptuale situate la baza limbii; teoriile *referențiale* sau *denotaționale,* orientate înspre exterior, înspre lume, şi preocupate de semnificația informațională a limbii, de faptele, de situațiile descrise prin intermediul acesteia şi teoriile *sociale* sau *pragmatice* ale semnificației, care pun accentul pe funcția de comunicare a limbii, înțeleasă ca activitate socială [1, p. 12-13]. În notele ce urmează, ne vom referi la aceste teorii, urmărind modul în care au fost discutate în literatura de specialitate şi ponderea fiecăreia în abordarea sensului.

Teoriile reprezentaționale vizează descoperirea structurilor conceptuale situate la baza limbii. Limbajul clasic descoperă un raport cu el însuşi. „În forma sa originară, când a fost dat oamenilor de însuşi Dumnezeu, limbajul era un semn al lucrurilor absolut sigur şi transparent pentru că le semăna. Numele erau împărțite pe ceea ce desemnau, aşa cum forța stă înscrisă pe corpul leului, regalitatea în privirea vulturului, aşa cum influența planetelor este marcată pe fruntea oamenilor: sub forma similitudinii [2, p. 91]. Pentru adepții acestor teorii, cercetarea sensului este echivalentă cu cercetarea reprezentărilor mentale. „A reprezenta trebuie înțeles în sens strict: limbajul reprezintă gândirea, aşa cum gândirea se reprezintă pe ea însăşi. Nu există, pentru a constitui limbajul sau pentru a-l anima din interior, un act originar de semnificare, ci doar în inima

BDD-A6798 © 2013 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:59 UTC)

reprezentării, această putere pe care ea o deține de a se reprezenta pe ea însăşi, adică a se analiza juxtapunându-se, parte cu parte, sub privirea reflecției, şi a se delega pe ea însăşi într-un substitut pe care să o prelungească" [idem. p. 141]. De fapt, semnificațiile sunt concepte situate în mintea noastră. Aceste concepte se referă la termeni semantici primari şi universali, care se regăsesc în toate limbile naturale. Pentru reprezentanții acestei teorii conceptele provin din esența naturii noastre umane, iar „sarcina noastră ca ființe dotate la naştere cu o gramatică universală şi cu o capacitate de formare a conceptelor este, printre altele, de a ataşa etichete acestora (cuvintele propriu-zise)" [1, p. 13]. Ştefan Oltean, referindu-se la A. Wierzbicka, vorbeşte de un număr de 50-100 de termenii semantici primari şi universali, care iau naştere în urma *interacțiunii cu mediul* (*tigru, balenă, lămâie)* sau se însuşesc prin *descrieri verbale* (*cvadruped, rudă de gradul doi)*, iar statutul altor termeni ramâne controversat. Cătălin Cioabă [3] menționează că „de fapt, limitele analizei logice a limbajului provin din faptul că aceasta înțelege limba pornind exclusiv de la funcția ei denominativă: uneia dintre părțile de vorbire, *nomen*-ului, îi este acordată o preeminență absolută şi, pornind de la ea, este înțeles apoi *întregul* limbii. E în joc aici, totodată, şi o anumită concepție cu privire la geneza limbajului natural, care s-ar fi născut doar prin *numirea* unui lucru sau altul. Însă nu toate părțile de vorbire (verbele, adverbele, pronumele) sunt primordial denominative, chiar dacă împlinesc şi această funcție". Analiza logică a limbajului are scopul să împiedice limba să mai funcționeze ca izvor al neînțelegerilor (în spațiul filosofiei). Punerea limbii sub puterea logicii, îi asigură oricărui fapt de limbă oglindirea realității. În [3], *Wittgenstein – o filosofie în fărâme,* Cătălin Cioabă remarcă, pe bună dreptate, ideea fundamentală a lucrării lui *Wittgenstein* ***Tractatus,*** care este următoarea „limba reprezintă o imagine fidelă a realității, o *oglindă* a ei. Ceea ce numim sens al unui cuvânt este chiar obiectul din lume la care el trimite (în exegeza wittgensteiniana se vorbeşte de aceea despre „teoria reprezentațională a sensului"). Această funcție de *oglindire* perfectă pusă în seama limbii implică o concepție pe deplin articulată despre natura ei şi reprezintă totodată adevăratul motiv pentru care analiza limbajului poartă în sine o tendință implicită către absolutizare. Căci, presupusă fiind capacitatea *oricărui* fapt de limbă de a trimite, prin reprezentare, la un fapt din realitate, este deschisă calea către o aşezare a limbii sub o *logică unică*, ea putând fi concepută pornind exclusiv de la acest principiu al sensului ca *reprezentare*. Pe urmele lui B. Russell, L. Wittgenstein încearcă să conceapă limba pornind de la „limbajul perfect", care este logica". Referitor la L. Wittgenstein, am putea menționa faptul că acesta comentează în [4, p. 79-80] un exemplu de Augustinus, care descrie un mod de însuşire a limbii de către copii, când cei maturi numeau un lucru printr-un cuvânt, indicând la acesta prin gesturi, mimică, expresia feței. Astfel, copilul începea să înțeleagă semne a căror obiecte sunt cuvintele. Modul în care descrie Augustinus studierea limbajului e la fel cum învață cineva limba când ajunge într-o țară străină şi e nevoit să ghicească sensul determinărilor propuse. În această ordine de idei, Ludwig Wittgenstein menționează că această descriere ne dă un anumit tablou al esenței limbajului uman, şi anume că toate cuvintele din limbă denumesc obiecte, propoziția constituind o posibilitate de îmbinare a acestor denumiri. Cu o asemenea minte „formatată", cu o predilecție pentru identificarea obiectelor discrete

BDD-A6798 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:59 UTC)

şi a acţiunilor, el va forma, pe baza regularităţilor constatate, *categorii mentale* care reunesc lucrurile de acelaşi tip şi va intui astfel semnificaţia corectă a cuvintelor. Astfel, fiecare cuvânt este dotat cu sens. Acest sens se subordonează cuvântului, adică reprezintă obiectul pe care-l înlocuim prin cuvânt. În acest caz, nu se face o clasificare a cuvintelor sau nu se relatează despre vreo deosebire dintre acestea. Este evident că e vorba, în primul rând, de substantive de tipul *masă, scaun* şi despre nume de persoane, iar despre denumiri ce indică acţiuni şi calităţi nu se spune nimic. Am putea spune în felul următor: *A numi ceva e ca şi cum am prinde de un obiect o placă cu numele lui.* În această ordine de idei, pare interesantă afirmaţia lui T. Hobbes referitor la limbaj, citat după [2, p. 146] „În rădăcina sa primă, limbajul este făcut dintr-un sistem de note pe care indivizii le-au ales mai întâi pentru ei înşişi: cu ajutorul acestor mărci ei pot sa-şi amintească reprezentările, să le lege, să le disocieze şi să opereze asupra lor. Printr-o convenţie sau printr-o violenţă, aceste note au fost impuse colectivităţii". În completarea celor spuse supra, în literatura de specialitate [1, p. 24], se discută termenii: *sintaxa universală* (N. Chomsky, 1995 şi V. Cook şi M. Newson, 1998) şi *conceptele înnăscute* (A. Wierzbicka, 1996), dar şi *capacitatea umană de formare a conceptelor* (Chierchia şi McConnell-Ginet 1990).

Teoriile *referenţiale sau denotaţionale* sunt orientate înspre exterior, înspre lume şi sunt preocupate de semnificaţia informaţională a limbii, de faptele, de situaţiile descrise prin intermediul acesteia. Semnificaţia constă, în această concepţie, în relaţia dintre expresiile lingvistice sau configuraţiile de expresii şi diferite tipuri de lucruri. În lingvistică există numeroase studii consacrate problemelor referinţei. Numele cele mai reprezentative din ţară şi de peste hotare care examinează chestiuni fundamentale, idei şi noţiuni de bază referitoare la natura limbajului şi problema referinţei sunt: Michael Devitt şi Kim Sterelny, N. Arutiunova, E. Paduceva, Ştefan Oltean, Mihaela Munteanu etc.

Ştefan Oltean [1, p. 13-14] menţionează că „Semantica referenţială sau semantica denotaţională este un tip de teorie semantică preocupată de semnificaţia informaţională a limbii, de *raportul dintre simbolurile lingvistice şi realitate,* fie ea şi interioară, deoarece limba ne permite să vorbim şi despre stările interioare, să exprimăm atitudini şi procese mentale, cum ar fi convingeri, speranţe, dorinţe etc., caz în care semnificaţia ei informaţională este prezentă, dar nu este evidentă, deoarece informaţia nu este de această dată publică şi obiectivă, ci individuală şi subiectivă, la ea având acces doar experimentatorul".

M. Devitt şi K. Sterelny detaliază şi adâncesc chestiuni fundamentale, exprimă opţiuni teoretice referitoare la problemele filosofice ale limbajului. În lucrarea *Limbaj şi realitate* autorii analizează şi argumentează teoriile referinţei. Confruntaţi cu diverse fenomene ce ţin de sens şi referinţă, autorii prezintă cele trei strategii elaborate de semanticieni. Prima e că rolurile referenţiale epuizează semnificaţia. E vorba de teoria referinţei directe. Referitor la nume, ei susţin că semnificaţia lui nu este altceva decât proprietatea acestuia de a se referi la purtătorul său. A doua strategie este teoria ce acceptă faptul că în semnificaţia unui cuvânt se află mai mult decât rolul lui referenţial. G. Frege a fost adeptul acestei strategii. Ideea este de a „suplimenta referinţa (numită uneori „extensiune") cu „sensul" (numit uneori „intensiune"): fiecare cuvânt are un sens

BDD-A6798 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:59 UTC)

şi, în mod normal, un referent. Cuvintele vide sunt anormale prin faptul ca le lipseşte referentul, dar diferă de silabele fără sens prin faptul ca au totuşi un sens". A treia strategie este strategia lumilor posibile, în special a lui David Lewis [5, p. 53].

Fenomene lingvistice extrem de interesante, idei şi teorii importante sunt prezentate limpede şi în alte tratate de lingvistică. Astfel, N. Arutiunova, în lucrările sale, ia în discuţie aspecte deosebit de importante şi foarte interesante referitoare la limbile naturale şi interpretarea lor lingvistică, plecând de la multiplele aspecte ale referinţei şi de la diversele teorii legate de aceasta. Se constată că la originea teoriilor referinţei este logica, iar sursa referinţei sunt teoriile descriptive (B. Russell şi G. Frege), care susţin că ceea ce contează sunt descripţiile pe care vorbitorul le asociază cu numele-reprezentant. Această teorie clasică a condus la teoria modernă, cunoscută şi ca teoria „mănunchiului". Ideea este de a nu asocia semnificaţia unui nume cu o singură descripţie definită, ci cu un mănunchi de mai multe descripţii cărora le sunt atribuite de către comunitatea lingvistică diferite ponderi în determinarea sensului. În loc să lege strâns un nume de o descripţie definită, aşa cum face teoria clasică, teoria modernă îl leagă slab de mai multe. De fapt, teoria descripţiei se prezintă ca o teorie a semnificaţiei pentru nume, este o cercetare asupra sensurilor şi întrebuinţării numelor proprii şi comune din lexic.

La aceleaşi teorii se referă şi E. Paduceva [6, p. 14-16]. Vorbind despre concepţia semantică generală ce caracterizează referinţa, cercetătoarea se referă la teoria referenţială a semanticii, ce include teoriile lui A. Tarski, S. Kripke, R. Montague. Lingvista menţionează că aceasta aparţine teoriilor reducţioniste a sensului, deoarece pune problema reducerii sensului expresiilor lingvistice la referinţă şi adevăr.

Important este să amintim în această ordine de idei numele lingvistului francez Jean-Claude Milner care a propus o teorie lingvistică a referinţei. Milner consideră că funcţia principală a limbajului este desemnarea, iar referinţa este relaţia dintre limbaj şi realitate sau relaţia dintre cuvinte şi lume. În acelaşi timp s-a constatat că analiza pur lingvistică nu este suficientă pentru identificarea unui referent situat în lume. Astfel, pe lângă procesele ce ţin de codul lingvistic propriu-zis, trebuie să recurgem la procese extralingvistice şi inferenţiale, care permit identificarea din ansamblu de referenţi posibili a referentului avut în vedere de locutor [7, p. 141-142].

Pragmatica s-a afirmat în ultimele trei-patru decenii ca un domeniu de cercetare deosebit de dinamic, aflat în continuă extindere şi diversificare. Teoriile *sociale* sau *pragmatice* ale semnificaţiei, pun accentul pe funcţia de comunicare a limbii, înţeleasă ca activitate socială. Semnificaţia constă, în această concepţie, în modul în care se întrebuinţează limba în cursul interacţiunii comunicative. Realizarea referinţei este în strânsă legătură cu pragmatica actului comunicativ. Semantica elementelor referenţiale ale limbii este de natură pragmatică: ea este adresată vorbitorilor, fondului lor comun de cunoştinţe, contextului. „Referinţa ca acţiune (corelare) se realizează de vorbitor, acesta fiind un component separat al actului de vorbire, iar referinţa ca rezultat al corelaţiei este relaţia în care sunt antrenate elementele limbii în contextul actelor de vorbire" [6, p. 79]. Ch. Morris, unul din fondatorii semioticii şi teoriei semnelor, a introdus termenul de „pragmatică". Ch. Peirce şi Ch. Morris deosebesc trei mari direcţii ale semioticii:

BDD-A6798 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:59 UTC)

semantica, ce studiază relaţiile dintre semne şi obiectele din realitate; *sintaxa*, ce se ocupă de relaţiile dintre semne şi *pragmatică*, interesată de relaţia dintre semn şi vorbitori, modul în care sunt utilizate semnele. La începutul sec. al XX-lea, aspectul semantic şi pragmatic rămâneau în afara atenţiei semioticii. Lingvistica teoretică era o disciplină abstractă, fiecare nivel al limbii fiind un sistem închis. Necesitatea unei apropieri între limbă şi realitate a devenit evidentă. Fiind restabilită legătura dintre acestea, a crescut şi interesul fată de pragmatică, pentru că şi realitatea ajută la înţelegerea unor fenomene din limbă şi vorbire. Realitatea devine, astfel, obiectul de studiu al logicienilor, filosofilor şi lingviştilor. În dezvoltarea teoriei referinţei a predominat tendinţa de excludere a sensului din mecanismele referinţei şi atribuirea unui rol mai mare în actul de referinţă factorului pragmatic. Atunci când este cercetat sensul se face abstracţie de factorul pragmatic. Teoria referinţei nu poate neglija pragmatica şi ia în considerare toate tipurile de relaţii ce determină comunicarea, relaţiile dintre limbă, realitate, situaţia de comunicare, vorbitor şi receptor etc. Semnificaţia constă, în această concepţie, în modul în care se întrebuinţează limba în cursul interacţiunii comunicative. În lucrările de specialitate [8, p. 11-14], sunt prezentate teorii *sociale* sau *pragmatice* ale semnificaţiei, care pun accentul pe funcţia de comunicare a limbii, înţeleasă ca activitate socială. E. Paduceva [6, p. 9] menţionează, pe bună dreptate, că „referinţa este legată de individualizarea obiectelor, iar mecanismul cel mai productiv al individualizării este indicarea legăturii obiectului cu actul de vorbire despre care e vorba". Prin intermediul cuvintelor înfăptuim acţiuni (a spune, spre exemplu, *Promit să nu mai lipsesc* constituie, în anumite împrejurări, o *promisiune,* un tip de *act de limbaj)*. Aspectele care privesc actele cu relevanţă socială pe care le efectuăm prin utilizarea limbii ocupă un loc central în consideraţiile de ordin semantic şi trebuie incluse într-o teorie a semnificaţiei. La sfârşitul anilor '50, ai secolului XX, interesul pentru teoria semnificaţiei devenise foarte mare. Pe lângă direcţia pozitivistă, preocupată de construcţia logică a unui limbaj, s-a afirmat o altă direcţie, e vorba de filosofia limbajului comun. Contribuţia acestei filosofii este studiul actelor de vorbire: întrebări, rugăminţi şi promisiuni, analizate de J. Austin si J. Searle. J. L. Austin este autorul primei teorii despre actele de limbaj. Tendinţa de includere a factorului pragmatic în teoria referinţei, şi-a găsit reflectare în ideile lui H. P. Grice, care a inclus noţiunea de *intenţie a vorbitorului.* Prin anii '70, renasc teoriile subiectiv psihologice ca rezultat al pragmatizării concepţiilor logice în care se dă o atenţie mare intenţiilor vorbitorului.

După cum reiese din cele menţionate mai sus, investigarea problematicii referenţiale a prezentat un interes sporit din partea lingviştilor, problemele şi noţiunile de bază fiind de mare relevanţă atât pentru cercetarea semnificaţiei şi referinţei în limbile naturale cu implicaţii în domeniul lingvisticii, cât şi pentru raportul acesteia cu logica şi filosofia. Suntem de acord cu Şt. Oltean care menţionează că „Teoriile schiţate mai sus nu sunt întru totul incompatibile, întrucât semnificaţia comportă, alături de componenta *reprezentaţională*, aspecte *denotaţionale* şi aspecte *pragmatice...* Prin urmare, cele trei componente *(reprezentaţională, denotaţională* şi *pragmatică)* sunt mai degrabă complementare, o teorie care ignoră vreuna dintre ele fiind nesatisfăcătoare. În acest sens, ar fi rezonabil, spre exemplu, ca semnificaţia să fie tratată atât din perspectiva componentei informaţionale, cât şi a celei reprezentaţionale sau a celei pragmatice" [1, p. 14-15].

BDD-A6798 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:59 UTC)

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Oltean, Ştefan, *Lumile posibile în structurile limbajului*, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 2003.

2. Foucault, Michel, *Cuvintele şi lucrurile*, Bucureşti, RAO Publishing Company, 2008.

3. www.romaniaculturala.ro/articol.

4. Витгенштейн, Людвиг, *Философские исследования.* În: Новое в зарубежной лингвистике, Москва, Издательство Прогресс, 1985.

5. Devit, Michael, Sterelny, Kim, *Limbaj şi realitate. O introducere în filosofia limbajului*, Iaşi, Editura Polirom, 2000.

6. Падучева, Елена, *Высказывание и его соотнесенность с действительностью*, Москва, Издательство Наука, 1985.

7. Moeschler J., Reboul A., *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Editura Echinox, 1999.

8. Арутюнова, Нина, *Лингвистические проблемы референции.* În: *Новое в зарубежной лингвистике*, Москва, Издательство Радуга, 1982, с. 5-40.

BDD-A6798 © 2013 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:03:59 UTC)